

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕКОДЕВІАНТНОЇ ТА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В УРБАНІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

УДК 159.9.019.4 –
053.6

МУНАСИПОВА-МОТЯШ І.А.
кандидат біологічних наук, посада –
доцент кафедри екологічної психології
та психічного здоров'я Чернігівського
національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

В статті розглядаються особливості екологічної свідомості підлітків, що проживають в середовищі з різним ступенем урбанізації, прояви у них екодевіантної та агресивної поведінки. Показний взаємозв'язок між екодевіантною та агресивною поведінкою учнів підліткового віку.

Ключові слова: екологічна свідомість, цінності: соціальні, екологічні, моральні, Я-цінності, екодиспозиції, агресія.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭКОДЕВИАНТНОГО И АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В УРБАНИЗИРОВАННОЙ СРЕДЕ

В статье рассматриваются особенности экологического сознания подростков, которые проживают в среде с разной степенью урбанизации, проявления у них экодевиантного и агрессивного поведения. Показна взаимосвязь между экодевиантным и агрессивным поведением учеников подросткового возраста.

Ключевые слова: экологическое сознание, ценности: социальные, экологические, моральные, Я-ценности, екодиспозиции, агрессия.

Постановка проблеми. Хвилюючим симптомом сьогодення є ріст числа неповнолітніх з девіантною поведінкою, що проявляється в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм тощо), до цього переліку асоціальних дій почала додаватися й екодевіантна поведінка, в основі якої спостерігаються риси, що зашкоджують природному середовищу або собі, іншим людям, довкіллю. Екодевіант – людина з відхиленою від здорового екологічного глузду поведінкою. Не кожна екодевіантна поведінка підпадає під кримінальну відповідальність (руйнування пташиного гнізда, мурашника, зламанна гілка або будівництво гідроплотини). Усвідомлене споживання зіпсованого продукту або використання радіаційно забруднених предметів та речей – теж екодевіація [6; 7]. Екодевіантність здійснює на людину більш згубний вплив, ніж правопорушення своєю безкарністю, байдужістю, халатністю. Внаслідок цього екодевіація закріплює риси екологічної безпечності, нерозумності, хибності, деменції, притуплює моральну свідомість, перешкоджає розвитку позитивного емоційного ставлення, вольової сфери, здорових потреб, та духовних цінностей. У свою чергу, дефіцит вказаних психологічних якостей у розвитку особистості сприяє

формуванню психіки девіантного типу. А від цього низький рівень інтелектуальності, незавершеність або несформованість емоцій, конформність, відсутність світоглядної позиції, внутрішня суперечливість особистості. Важко пояснити, але екологічна девіація нерідко узгоджується з непоганими в цілому знаннями моральних норм (ми знаємо, що гілку ламати не можна, а ламаємо тощо) [3; 6; 7]. Отже, дослідження проблеми екодевіації, її впливу на розвиток особистості, взаємозв'язку з агресивністю є, на нашу думку, важливим для формування адекватної сучасним реаліям системи екологічної освіти і виховання людей усіх вікових категорій, але в першу чергу підростаючого покоління.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема агресивної поведінки підлітків ґрунтовно досліджена в країнах СНД (Воронов Ю., Маринина Е., Можгинській Ю.Б., Реан А.А., Савина О.О., Семенюк Л.М., Фурманів І.А.) і за кордоном (Бандура А., Уолтерс Р.). У теоріях виникнення агресії у дітей підліткового віку ми можемо виділити дві основні тенденції [1; 5]. Мова йде або про переважно біологічний механізм, у якому підкреслюється роль нейрофізіологічних медіаторів і функціонального стану глибинних структур мозку, або на перший план висувається динамічна теорія агресивної поведінки, яка припускає, що основним механізмом агресії є патологічний особистісний розвиток, особливо в період життєвих криз. В підлітковому віці – це криза ідентичності (термін Е. Еріксона), яка тісно пов'язана із кризою сенсу життя [5].

Становлення агресивної поведінки у підлітків – складний процес, у якому беруть участь багато факторів. Агресивна поведінка визначається впливом родини, однолітків, навчальним закладом, а також масовою інформацією. Численні дослідження [5] показали, що для родин, з яких виходять агресивні діти, характерні особливі взаємини між членами родини. Подібні тенденції психологами описані як «цикл насильства», діти схильні відтворювати ті види взаємин, які «практикують» їхні батьки по відношенню один до одного. Підлітки, вибираючи методи з'ясування відносин із братами й сестрами, копіюють тактику вирішення конфліктів у батьків. Коли діти виростають й одружуються, вони найчастіше використовують сприйняті від батьків способи вирішення конфліктів й, замикаючи цикл, передають їх своїм дітям, за допомогою створення характерного стилю дисципліни. Схожі тенденції спостерігаються й усередині самої особистості (принцип спіралі). Вірогідно встановлене, що жорстоке поводження з дитиною в родині не тільки підвищує агресивність її поведінки у відношенні з однолітками, але й сприяє розвитку схильності до насильства в більше пізній вік, перетворюючи фізичну агресію в життєвий стиль особистості [1; 5].

Під агресією в сучасній психологічній науці розуміється будь-яка форма поведінки, націлена на образу або заподіяння шкоди іншій живій істоті, що не бажає подібного ставлення, тому агресивні дії можуть бути одночасно і екодевіантними.

Як було зазначено вище, однією з особливостей підліткового віку є початок формування власної ідентичності. Процес її формування супроводжує людину протягом всього її життя. В основі даного процесу лежить особистісне самовизначення, що має ціннісно-значеневу природу. Становлення ідентичності, що особливо інтенсивно проходить у підлітковому і юнацькому віці, неможливо без зміни системних соціальних зв'язків, стосовно яких підростаюча людина повинна виробити певні позиції [3; 7]. Складність завдання, що стоїть перед нею полягає, з одного боку, у тому, щоб прояснити свою роль як члена суспільства, з іншого, зрозуміти свої власні унікальні інтереси, здібності, що надають зміст і спрямованість життя. Практично кожна життєва ситуація жадає від людини певного вибору, здійснити який вона може лише усвідомивши свою позицію щодо різних сфер життя (в тому числі і до екологічних проблем сьогодення). Укорінене тисячоліттями надприродне становлення людини накладає на неї величезну відповідальність і потребує утвердження такої концепції поведінки та устрою життя, яка зумовила б розвиток умов безпечного існування самої людської цивілізації [3; 6; 7]. А саме ці умови (безпечне життя людства і збереження навколишнього середовища) потребують істотних коректив у всій системі людської життєдіяльності, тому ідеї безперервної екологічної освіти та виховання досить широко розвиваються в роботах вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів, таких як В.В. Вербицький, Е.В. Гірусов, М.І. Дробноход, А.М. Захлебний, І.Д. Зверев, І.А. Зязюн, Б.І. Іскаков, О.В. Киричук, М.М. Кисельов, Г.А. Ковальов, В.С. Крисаченко, Б.Т.Лихачов, Л.Б. Лук'янова, А.М. Львовичкіна, М.М. Моїсєєв, В.Ф. Моргун, Н.Г. Ничкало, В.І. Павлов, Г.П. Пустовіт, Н.Ф. Реймерс, В.В. Рибалка, О.Г. Солодухова, І.Т. Суравєгіна, В.О. Сухомлинський та інші. Вони свідчать про необхідність внесення певних змін у навчально-виховні плани загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів, які б відповідали закономірностям розвитку екологічної свідомості та попередженню екодевіантної поведінки. Оскільки, агресивна та екодевіантна поведінка формується переважно в процесі ранньої соціалізації в дитячому, і, особливо, підлітковому віці, саме цей вік є найбільш сприятливим для профілактики й корекції. Тому **метою** нашого дослідження є вивчення проявів та взаємозв'язків екодевіантної та агресивної поведінки підлітків.

Методики та процедура дослідження. Дослідження по вивченню взаємозв'язку екодевіантної та агресивної поведінки підлітків

проводилось протягом 2010 – 2011 рр. на базі школи-інтернату імені Ю.М. Коцюбинського I – III ступенів та спеціалізованого ЗНЗ №1 I – III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов, і було спрямоване на виявлення переважаючих екоціннісних диспозицій, екодевіацій та особливостей прояву агресивної поведінки у дітей підліткового віку. Основною емпіричною підставою дослідження був аналіз отриманих даних щодо особливостей екологічної свідомості підлітків, переважаючих екодевіацій та прояву агресивної поведінки на вибірці учнів зазначених вище навчальних закладів.

У дослідженні брали участь учні 10 класів ЗНЗ № 1 та школи-інтернату імені Ю.М. Коцюбинського. Загальна кількість респондентів – 100 учнів, віком 15 – 17 років (дівчаток – 50%, хлопчиків – 50%). До першої групи (учні ЗОШ-інтернату) входить 50 учнів (50% дівчат і 50% хлопців), віком 15 – 17р., діти навчаються в 10 класі. Друга група (ЗНЗ №1) складається з 50 учнів 10 класів віком 15 – 17 років (хлопців – 50%, дівчат – 50%).

В ході дослідження було використано такі методики: Тест „Екоціннісні диспозиції” (ТЕД) (В.О. Скребець, 1994 р.) [6], вербальна асоціативна методика діагностики екологічних установок особистості «ЕЗОП» (В. Ясвін, 2000 р.) [4], опитувальник ВРАQ розроблений американським дослідником А. Бассом – М. Перрі на початку 1990-х років як альтернативний варіант методики А. Басса – А. Дарки (BDHI) [2]. Отримані результати піддавались математико-статистичній обробці із застосуванням комп'ютерної програми SPSS 17.0 for Windows.

Отримані результати та їх аналіз. Дослідження показників екологічної свідомості учнів підліткового віку виявило наступні тенденції: серед усіх цінностей запропонованих у ТЕД (Тест „Екоціннісні диспозиції”) в середньому в учнівській вибірці зі школи-інтернату переважає домінанта Я-цінностей (ЯЦ у 57,5% респондентів), середній показник яких становить $53,12\% \pm 2,54$. Інші показники по цінностям: екологічні цінності (ЕЦ) переважають у 47,5% респондентів, і їх середній показник становить у вибірці $49,42\% \pm 2,72$; соціальні цінності (СЦ) переважають у 40% респондентів, і їх середній показник становить у виборці $45,95\% \pm 2,82$; моральні цінності (МЦ) переважають у 35% респондентів, середній показник їх у опитаних підлітків становить $43,48\% \pm 2,31$. Таким чином, опитані підлітки зі школи-інтернату мають схильність до фокусування на своїх особистісних потребах та на собі, це закономірно для старшого шкільного віку, бо в цей час у них формується Я-концепція. Показники екологічних цінностей в даній групі мають середній рівень, що свідчить про їх достатню екологічну спрямованість. Діапазон показників екологічних цінностей становить (15 – 92) $\pm 17,20$, відзначимо, що максимальний показник досить високий і

становить 92%. Слід відмітити, що екологічна спрямованість учнів школи-інтернату, на відміну від досліджених учнів ЗНЗ №1, не підкріплюється домінуванням моральних цінностей (середній показник моральних цінностей підлітків школи-інтернату має досить низький рівень).

Аналіз показників екологічних диспозицій у учнів зі школи-інтернату виявив наступне: майже у всіх респондентів переважає колаборативна (Clb) екодиспозиція (середнє значення – 79,59% ± 2,25). Щодо показників інших екодиспозицій то несесітивна (Nes) екодиспозиція переважає у 27,5% респондентів (середнє значення – 47,80%±2,00); у 30% респондентів переважає індіферентна (Ind) екодиспозиція (середнє значення її показників становить 47,05 ± 3,03); у 25% респондентів переважає совмісійна (Sms) екодиспозиція, середнє значення (Sms) у виборці становить 34,37% ± 3,43; у 10% респондентів переважає гашенарна (Gach) екодиспозиція (середні значення досить високі 33,45% ± 3,37); совметральна (Smt) екодиспозиція переважає у 12,5% респондентів, середнє її значення у підлітків, опитаних нами, становить 23,55% ± 3,79.

Отже, підлітки в цілому схильні до співпраці з природою, розуміння природних явищ. Майже у всіх учнів переважає колаборативна диспозиція екологічної свідомості. Але досить високі показники має несесітивна екодиспозиція, що свідчить про наявність споживацького ставлення до природи, антропоцентризму, який є одним із проявів екодевіантної поведінки.

Аналіз результатів дослідження показників екологічної свідомості у підлітків, які навчаються в школі-інтернаті за методикою (ЕЗОП) – асоціації екологічного змісту виявив наступне: найбільш поширеною (у 25% респондентів) виявилась така екологічна установка як «об'єкт краси» (середні значення 4,25% ± 0,29); це свідчить про те, що більшість дітей які навчаються у школі інтернаті сприймають природу як об'єкт краси – естетична установка. Інші показники: у 15% респондентів переважає екологічна установка «об'єкт користі» – прагматична установка (середні значення 3,45% ± 0,33); у 7% опитуваних переважає екологічна установка «об'єкт вивчення» – отримання знань (когнітивна установка) (середнє значення – 2,68 ± 0,31); у 10% опитуваних підлітків школи-інтернату переважає така екологічна установка як «об'єкт охорони» (етична установка), (середнє значення – 1,97% ± 0,22).

З наведених даних можна зробити наступний висновок: підлітки, які навчаються у школі-інтернаті найбільш цікавляться природою як об'єктом краси. Вони сприймають природу лише з естетичної сторони. Отже, підлітки люблять насолоджуватись красою та естетикою природи, при цьому вони нічого не роблять для того, щоб її зберегти в тому виді в якому вони її побачили. Вони

можуть дозволити собі сміливо використовувати природу у своїх цілях, задовольняючи свої потреби (про це свідчить доволі високий показник такої установки як «об'єкт користі») – при цьому підлітки не замислюються яка природа буде після масового використання людьми її скарбів.

Аналіз результатів дослідження схильність до агресії у підлітків, що навчаються у школі-інтернаті, за опитувальником діагностики схильності до агресії А. Басса – М. Перрі (ВРАQ) показав наступне: найбільш високі показники у опитаних підлітків (у 37,5% респондентів) має фізична агресія – (середні показники – 26,58% \pm 0,91); у 45% респондентів переважає ворожість (середнє значення – 21,20% \pm 0,86); найменш виражені (27,5% респондентів) у досліджених підлітків виявились показники за шкалою гніву (середні значення – 18,95% \pm 1,12). Загалом показники за усіма шкалами не перевищують середньо допустимі значення шкал даної методики, тобто результати, які були нами отримані, свідчить про адекватне ставлення опитаних учнів 10-х класів школи-інтернату до оточуючих, та самих себе. Хоча можна виділити шкалу фізичної агресії як домінуючу для опитаних респонденті. Це скоріше за все пояснюється їх складною ситуацією у суспільстві, вони схильні вирішувати свої проблемні питання фізичними способами – найпримітивнішим видом агресії. Можливо їхній спосіб життя не дозволяє їм знайти інший спосіб – більш ефективний для взаємодії з оточуючими людьми.

Аналіз показників екологічної свідомості (методика ТЕД) учнів ЗНЗ №1 виявив наступне: у 62% респондентів переважають моральні цінності (МЦ) (середнє значення – 54,8% \pm 2,44); у 56% респондентів переважають екологічні цінності (ЕЦ) (середнє значення – 52,88% \pm 2,04); соціальні цінності (СЦ) переважають у 52% респондентів (середнє значення – 49,72% \pm 2,79); у 40% респондентів переважають Я-цінності (ЯЦ) (середнє значення – 45,12% \pm 2,87). Слід зазначити, що майже у всіх десятикласників ЗНЗ №1 показник моральних цінностей становить вище 50%, немає жодного учня у якого б цей показник був би відсутній. Таким чином, у підлітків які навчаються у ЗНЗ, на відміну від своїх однолітків зі школи-інтернату, акцентують свою увагу більше на моральні цінності ніж на інших. Показники екологічних цінностей у них мають друге місце, що може в свою чергу проявитись у байдужості до екологічних проблем.

Під час аналізу показників екологічних диспозицій були виявлені наступні тенденції: найбільш поширеною (у 50% респондентів) є нечеситивна (Nes) диспозиція (середнє значення якої – 50,24% \pm 3,12); індиферентна (Ind) диспозиція переважає у 50% респондентів (середнє значення – 49,8% \pm 3,4); у 46% респондентів переважає колаборативна (Clb) диспозиція (середнє значення – 46,52% \pm 3,58),

совмісйна (Sms) екодиспозиція переважає у 40% респондентів (середнє значення – 43,9% \pm 3,4); гашенарна (Gach) екодиспозиція переважає у 36% респондентів, при її середньому значенні 43,7% \pm 3,38. Совметральна (Smt) екопсихологічна диспозиція переважає у 40% респондентів (середнє значення – 42,28% \pm 3,34). Отже, у більшості десятикласників ЗНЗ переважає екодевіантна поведінка, оскільки досить високий рівень мають несесітивна (Nes) та індіферентна (Ind) диспозиції екологічної свідомості, що призводить до споживацького, байдужого ставлення по відношенню до природи і її ресурсів. Хоча співпраця з природою в поведінці підлітків теж присутня (середнє значення колаборативної екодиспозиції – 46,52% \pm 3,58).

Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей екологічної свідомості підлітків зі ЗНЗ за методикою (ЕЗОП) виявив наступне. У учнів 10-х класів, які навчаються у ЗНЗ №1, найбільш поширеними виявились такі дві екологічні установки як: «об'єкт краси» – у 20% респондентів при середніх значеннях 3,75% \pm 1,29; та «об'єкт користі» – у 32,5% респондентів (середні значення – 3,37 \pm 1,33). Ці показники свідчать про те, що більшість опитаних учнів ЗНЗ сприймають природу як об'єкт краси – естетична установка. Вони схильні використовувати ресурси природи, не думаючи про їх відновлення чи збереження (прогматична екологічна установка). Лише у 12,5% респондентів переважає така екологічна установка як «об'єкт вивчення» (середнє значення – 2,51% \pm 0,31); у 17,5% опитуваних учнів переважає установка «об'єкт охорони» (середнє значення – 1,34% \pm 0,82). Таким чином, більшість опитаних підлітків, які навчаються в ЗНЗ №1, не сприймають природу як об'єкт охорони і вивчення, вони нічого не роблять для її збереження, що свідчить про наявність екодевіацій у опитаних підлітків.

Аналіз результатів дослідження схильності до агресії у підлітків, що навчаються в ЗНЗ, за опитувальником діагностики схильності до агресії А. Басса – М. Перрі (ВРАQ) виявив наступні закономірності: найбільш поширеною у цих підлітків (у 50%) виявилась фізична агресія – середні показники за даною шкалою складають 27,33% \pm 1,48; у 65% респондентів високі показники за шкалою гніву (середнє значення – 24,38% \pm 0,81); найменш виражені (у 40% респондентів) показники за шкалою ворожості (середнє значення – 22,98% \pm 0,89). Загалом показники всіх шкал даної методики не перевищують середньо допустимих показників, але тим не менш рівень фізичної агресії у учнів ЗНЗ, так само як у їх однолітків зі школи-інтернату, досить високий.

Таким чином, підлітки, які навчаються в різних типах навчальних закладів мають середньо статистичні показники за всіма видами агресії, лише деякі показники завищені, але не занадто, у підлітків

які навчаються у ЗНЗ, завищена фізична агресія та гнів, а у учнів зі школи – інтернату найвищі показники складає також фізична агресія. Це можна пояснити тим, що всі нами опитані респонденти знаходяться у складному віці – підлітковому, який характеризується тим, що підлітки більш схильні до прояву фізичної агресії під час вирішення проблемних для них питань через нестачу життєвого досвіду, незнання або не уміння застосовувати інші види та можливості розв'язання проблем.

Показники екологічної свідомості учнів 10-х класів різних типів навчальних закладів мають певні відмінності. У учнів школи-інтернату переважають Я-цінності та колаборативна екодиспозиція (співпраця з природою). Це можна пояснити тим, що підлітки, які навчаються у школі-інтернаті, знаходяться ближче до природи тому, що весь комплекс знаходиться в рекреаційній зоні, навколо велику площу займають зелені насадження (сосновий ліс). Підлітки мають змогу спостерігати за природою, у них є певні обов'язки щодо догляду за рослинами (озеленення школи-інтернату), прибирання території тощо. У учнів ЗНЗ переважають моральні цінності, несесітивна та індіферентна екодиспозиції, тобто споживацьке і байдуже ставлення до природи. Це досить незвичне, на нашу думку, поєднання високих моральних установок та екодевіантної поведінки можна пояснити високим рівнем урбанізації: школа розташована в центрі міста, її оточує лише невелика кількість дерев, за якими учні не доглядають через інші поставлені перед ними пріоритети – навчання іноземним мовам, від'їзд навчатися за кордон. Таким чином, учні із ЗНЗ знаходяться далеко від природи, вони не намагаються жити з природою у гармонії, а лише споживають все те, що дає природа, пасивно ставляться до екологічних проблем.

Отже підлітки, які навчаються у школі-інтернаті більш схильні до еконормативної поведінки, тому, що вони проживають та навчаються у місці, яке знаходиться серед природи, вони звикли до природного середовища яке складає більшу частину території школи-інтернату. Стосовно підлітків, які навчаються у ЗНЗ, то вони схильні до екодевіантної поведінки, чому певною мірою сприяє розташування школи. Напевне, про взаємодію старшокласників з природою, та поважне до неї ставлення турбуються вчителі школи, але через інші пріоритети підлітків, їх батьків, ніхто не сприймає серйозно екологічні проблеми.

Для виявлення взаємозв'язків між показниками екологічної свідомості підлітків та рівнем їх агресії нами був використаний кореляційний аналіз. Результати даного аналізу дозволили виявити наступні тенденції. Виявлено зворотний кореляційний зв'язок на рівні тенденції між показниками фізичної агресії і сприйняття природи як об'єкту охорони (коефіцієнт кореляції

-0,32, $p < 0,05$). Підлітки з високим рівнем фізичної агресії не схильні охороняти природу і, навпаки, підлітки з низьким рівнем фізичної агресії сприймають природу як об'єкт охорони. Також існує прямий зв'язок на рівні тенденцій між показником рівню ворожості і несесистивною екодиспозицією (коефіцієнт кореляції 0,23, $p < 0,05$). Підлітки з високим рівнем ворожості більш схильні до споживацького ставлення до природи, бажання брати з природи все, не відновлюючи її, ніж підлітки з низьким її рівнем.

Таким чином, фізична агресія може спровокувати екодевіантну поведінку. А у учнів, з низьким її рівнем, вища компліцитність екологічної свідомості, і вони піклуються про природу, бажують зберегти природні об'єкти та природне середовище в цілому. Високий рівень ворожості у дітей підліткового віку може спровокувати появу споживацького ставлення до природи, не розуміння вичерпності природних ресурсів, не розуміючи зв'язку між природними явищами та системами.

Однофакторний дисперсійний аналіз дозволив виявити наступні тенденції: у підлітків з різним ступенем прояву гніву статистично достовірно відрізняються показники соціальних цінностей за методикою ТЕД (критерій Фішера становить 1,75 при $p \leq 0,05$).

Таким чином, у учнів з високим рівнем гніву переважають показники соціальних цінностей. Слід відмітити, що це учні ЗОШ а не школи-інтернату. Це можна пояснити різним соціальним становищем, матеріальним добробутом родин, що може спровокувати прояви агресії, заздрощів, бажання обирати матеріальні і соціальні цінності.

У підлітків з різним ступенем прояву ворожості виявляються статистично достовірні відмінності у відношенні до природи. Ті учні які мають за рівнем ворожості високі показники сприймають природу як об'єкт користі (критерій Фішера становить 1,83, $p \leq 0,05$) в більшій мірі ніж усі інші. Це можна пояснити тим, що вороже ставлення до оточуючих поширюється не лише на людей, а й на природу, що проявляється у споживацькому ставленні до природи. Свій гнів учні спроможні проявляти на природі, адже вона не може захиститися від негативного впливу людини на неї.

Слід зазначити, фізична агресія і ворожість у учнів підліткового віку провокує екодевіантну поведінку, яка виявляється у споживацькому ставленні до природи, використання її для задоволення власних потреб, сприйнятті природи як об'єкт користі, не бажання охороняти природні об'єкти та дбати про природні ресурси.

Таким чином, підлітки які проявляють фізичну агресію та ворожість у ставленні до оточуючих будуть проявляти споживацьке ставлення та екодевіантну поведінку по відношенню до природи.

Висновки. За результатами проведеного емпіричного дослідження можна зробити висновок, що у більшості досліджених учнів школи-інтернату переважає економативна поведінка, що виявляється у високому рівні екологічних цінностей та колаборативної екодиспозиції. Отже, в основі їхньої поведінки є розуміння активного ества і живої сутності природи і розумної взаємодії з природним, соціальним та штучним оточенням, чому певною мірою сприяє місце роташування школи-інтернату.

У більшості опитаних дітей підліткового віку, які навчаються в ЗНЗ, переважає екодевіантна поведінка, оскільки досить високий рівень має несесітивна диспозиція (Nes) і індіферентна диспозиція (Ind) екологічної свідомості, що призводить до споживацького ставлення по відношенню до природи і її ресурсів.

Фізична агресія і ворожість у учнів підліткового віку провокує екодевіантну поведінку, яка виявляється у споживацькому ставленні до природи, використанні її для задоволення власних потреб, сприйнятті природи як об'єкту користі, не бажання її охороняти та дбати про природні ресурси.

Таким чином, підлітки які проявляють фізичну агресію та ворожість у ставленні до оточуючих будуть проявляти споживацьке ставлення та екодевіантну поведінку по відношенню до природи.

Література

1. Бэрон Р. Агрессия. / Бэрон Р., Ричардсон Д. – СПб.: Питер, 1997. – 458 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – [2-е издание, переработанное и дополненное] |. – СПб.: Питер, 1999. – 528 с.
3. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология. / Дерябо С.Д., Ясвин В.А. – Ростов-Дон.: Изд. Феникс, – 1996. – 235 с.
4. Львовчкіна А.М. Екологічна психологія: навчальний посібник / Львовчкіна А.М. – К.: Міленіум, 2003. – 120 с.
5. Семенюк Л.М. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків й умови їх корекції / Семенюк Л.М. – М.: Наука, 1996. – 254 с.
6. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи / Скребець В.О. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 440 с.
7. Ясвин В.А. Особенности личностного отношения к природе в подростковом и юношеском возрасте / Ясвин В.А. // Вопр. психологии. – 1995. – №4. – С. 21 – 36.

The features of ecological consciousness of teenagers which live in an environment with the different degree of urbanization are examined in the article, displays for them ecodeviative and aggressive conduct. Ostensible intercommunication between ecodeviative and by the aggressive conduct of pupils of teens.

Key words: ecological consciousness, values: social, ecological, moral, self-values, ecodepositions, aggression.